

ՀԳՄՍՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

**Վ. ՏԵՐ-ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ «ԻՍԼԱՍԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ
ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ-ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ
(1970-2001 ԹԹ)», Երևան, Լիմուշ 2008, 249 էջ**

1990-ական թթ. Թուրքիայում տեղի ունեցող փոփոխություններից ամենահիմնականը կրոնական գործոնի կամ քաղաքական իսլամի աննախադեպ ակտիվացումն է: Քաղաքական իսլամի վերելքը նշանավորվեց 1995 թ. խորհրդարանական ընտրություններում իսլամամետ «Բարօրություն» կուսակցության հաղթանակով և 2002 թ. «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության գալով:

Թուրքական աշխարհիկ իսլամի մոդելի ուսումնասիրությանը նվիրված են բազմաթիվ աշխատություններ: Տարաբնույթ գիտական կենտրոններ Թուրքիայում, Եվրոպայում և ԱՄՆ-ում բազմաթիվ արժեքավոր ֆունդամենտալ գիտական ուսումնասիրություններ են կատարել այդ բնագավառում: Այս գիտական ուսումնասիրությունը մեզանում ևս տարիների պատմություն ունի, և հայ թուրքագետները լուրջ ներդրում ունեն այս բարդ խնդրի գիտական լուսաբանման հարցում: Այդ տեսակետից բավարար է հիշատակել Րաֆֆի Կոնդակյանի «Թուրքիա. ներքին քաղաքականություն և իսլամ» աշխատությունը:

Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում իսլամի դերին նվիրված է պատմական գիտությունների թեկնածու Վահրամ Տեր-Մաթեոսյանի գիտական ուսումնասիրությունը, որտեղ հեղինակը վերլուծում է 1970-2001 թթ. ընթացքում իսլամի վերելքը Թուրքիայում, կրոնական գործոնի օգտագործումը գաղափարական, քաղաքական պայքարում և այլ հարակից գործընթացներ: Անշուշտ կրոնական գործոնի օգտագործումը հանրապետական Թուրքիայում սկսել է դեռևս 1940-1950-ական թթ.՝ միակուսակցական համակարգից բազմակուսակցականի անցման շրջանում: 1950-60 թթ. «Դեմոկրատական» կուսակցությունը, վարչապետ Ադնան Մենդերեսի գլխավորությամբ որոշակիորեն մեղմացնելով «Ժողովրդա-հանրապետական» կուսակցության կառավարման օրոք կրոնական քաղաքականությունը, վարձեց օգտագործել իսլամական միասնությունն ընդեմ քրդական

անջատողականության: Հետագայում 1960-70-ական թթ. Թուրքիայում ձևավորվեց «թուրք-իսլամական համադրության» գաղափարախոսությունը, որն «Ազգային փրկություն» կուսակցության գաղափարական հիմք հանդիսացավ: Վ. Տեր-Մաթևոսյանի աշխատության առաջին գլխում բազմաթիվ աղբյուրների օգտագործմամբ գիտական վերլուծության է ենթարկվում 1970-80-ական թթ. ներքաղաքական պայքարում իսլամական գաղափարախոսության օգտագործումը և Նեջմեթին Էրբաքանի կողմից ղեկավարվող «Ազգային փրկության» կուսակցության գործունեությունը, որը 1970-ական թթ. կառավարող կոալիցիաների անդամ է հանդիսացել: Սակայն ներքաղաքական բարդ իրավիճակի և զինվորականության ճնշման պարմաններում ակտիվ իսլամական քաղաքականություն վարելն անհնարին էր: Բավական է նշել, որ ձախ և աջ կուսակցությունների պայքարի ու անհաբեկչության հետ մեկտեղ երկրում աճող իսլամական տենդենցները, որոնց ակտիվացմանը նոր զարկ հաղորդեց 1979 թ. հարեան Իրանում տեղի ունեցած իսլամական հեղափոխությունը, 1980 թ. սեպտեմբերի 12-ին Թուրքիայում տեղի ունեցած ռազմական հեղաշրջման պատճառներից մեկը հանդիսացան: Իշխանությունն իր ձեռքը վերցրած զինվորականությունը հալածանքներ տեղաց ոչ միայն ձախակողմյան և աջակողմյան կուսակցությունների, այլ նաև՝ իսլամամետ ուժերի վրա:

Ինչպես նշում է Վ. Տեր-Մաթևոսյանը, իսլամական ուժերի ակտիվացում հատկապես ակնառու է Թուրգութ Օզալի կառավարման տարիներին: Որոշ գիտնականներ այդ ակտիվացման մեջ նշում են նաև սուբյեկտիվ գործոն, այն է Օզալի իսլամական թարիքատներից (աղանդներից) մեկին պատկանելիությունը¹: Սակայն իրական իսլամական տրամադրությունների և իսլամական ուժերի ակտիվացումը սկսում է 1990-ական թթ. սկզբին: Ինչպես իրավագիտը են նշում է Վ. Տեր-Մաթևոսյանը աջակողմյան և ձախակողմյան կուսակցությունների վարած անհաջող քաղաքականության պայմաններում, իսլամամետ «Բարօրություն» կուսակցության կողմից առաջ քաշված «Ազգային տեսակետ» և «Արդար կարգ» ծրագրերը հասարակությունը դիտեց որպես երրորդ,

¹ Խոսքը գնում է Բեքթաշի թարիքաթի մասին – Ա. Ա.

այլընտրանքային ուղի, որը կարող է բերել երկրի բարեկեցությանն ու ուժեղացմանը, ավելի անկախ արտաքին քաղաքականության վարմանը, իսկ իսլամական երկրների հետ համագործակցության ուժեղացման միջոցով, տարածաշրջանում Թուրքիայի դիրքերի և նշանակության ուժեղացմանը:

Վ. Տեր-Մաթևոսյանի աշխատության գիտական նորույթն այն է, որ հեղինակը հանգամանորեն վերլուծում է «Ազգային տեսակետ»-ի (*Milli Görüş*) գործունեությունը, որը շուրջ երեք տասնամյակ Թուրքիայի ամենաազդեցիկ կրոնա-գաղափարական շարժումն էր: Մենագրության մյուս կարևոր նորույթը «Բարօրություն» կուսակցության վարած քաղաքականությունում ժողովրդավարացմանը հատկացված դերակատարման ուսումնասիրությունն էր. «ԲԿ-ի համար ժողովրդավարությունը ոչ թե նպատակ էր, այլ՝ միջոց, մինչդեռ վերջնական նպատակն անորոշ ձևակերպմամբ հրամցվող, «Երջանկության կարգի» հիմնադրումն էր» (էջ 135):

«Իսլամը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում»² գրքում լուսաբանվում է նաև Ասիդի Նուրսիի կողմից հիմնադրված «նուրսիջիների» գաղափարախոսությունը, ինչպես նաև նրա հետևորդ հանդիսացող և աշխարհում մեծ թափ ստացած Ֆեթուլահ Գյուլենի կողմից ղեկավարվող «ցուլենական» շարժումը: Այս շարժման հաջողությունը և «արևմտյան կրթություն – չափավոր իսլամական բարքեր» բանաձևի գրավչությունը քաղաքական իսլամի զարգացման նոր դրսեորումներից մեկն է:

Ամփոփելով, կցանկանայինք նշել, որ Վահրամ Տեր-Մաթևոսյանի «Իսլամը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում» աշխատությունը հաջողված բազմակողմանի գիտական վերլուծություն է, որն իր արժանի տեղն է զբաղեցնում հայրենի թուրքագիտությունում՝ իսլամի տեղի և իսլամական շարժման լուսաբանմանը նվիրված հիմնարար աշխատությունների շարքում:

Արսեն Ավագյան

² Վահրամ Տեր-Մաթևոսյան, Իսլամը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում (1970-2001 թթ), Լիմուշ հրատարակչություն, Երևան, 2008 249 էջ